

NORBERT BACHLEITNER¹

Začetki feljtonskega romana II: Anglija, Italija, Španija, Rusija

Izvleček: Pojav feljtonskega romana je tesno povezan z liberalizacijo družbe v teku 19. stoletja. V vseh obravnavanih literaturah so izredno pomembni francoski zgledi (predvsem Eugène Sue). Če gledamo socialno-psihološko, se je feljtonski roman odzival na vedenjsko negotovost, ki jo je povzročila liberalizacija, svaril je na primer pred kriminalnim ravnanjem, potrjeval konvencionalne družbene norme, ali pa je predlagal reforme za izboljšanje položaja delavcev in siromakov.

Ključne besede: feljtonski roman, Anglija, Italija, Španija, Rusija, 19. stoletje

UDK: 82.0

The Beginnings of the Serial Novel II: England, Italy, Spain, Russia

Abstract: The emergence of the serial novel is closely linked to the liberalisation of society in the 19th century. All the literatures discussed were crucially influenced by the French models, especially by the novels of Eugène Sue. From the perspective of social psychology, the serial novel sought to smooth over the uncertainties of behaviour caused by liberalisation: it warned against criminal acts, supported conventional values, or suggested reforms to improve the situation of the working classes and of the poor.

Key words: serial novel, England, Italy, Spain, Russia, 19th century

¹ Norbert Bachleitner je profesor na Univerzi na Dunaju, Fakulteti za filološko-družboslovne vede, na Oddelku za primerjalno književnost. E-naslov: norbert.bachleitner@univie.ac.at.

1. Anglija

1.1. Razvoj romana v časopisju

Razmerje med časopisjem in romanom v Angliji je še posebno zanimivo, ker je z angleškega literarnega in časopisnega prizorišča v 18. in 19. stoletju prihajalo veliko pobud na kontinent. V časopisu *British Mercury*, ki je izhajal dvakrat tedensko, so bila že med letoma 1712 in 1714 objavljena prozna dela v nadaljevanjih, med njimi neki pikareskni roman z naslovom *The Rover* (Klatež) v dvanajstih podlistkih,² sledil je Defoejev *Robinson Crusoe* v *Original London Post* v letih 1719–20. Razlog, zakaj so časniki sprejemali pripovedna besedila, bi utegnil biti ta, da so listi potrebovali dodatno gradivo in s tem razširili obseg na eno polo in pol ter se tako izognili plačevanju *stamp duty* (pristojbina v kolkih), ki je bila vpeljana l. 1712.³

Zelo zgodaj vzpostavljeno sožitje med periodiko in romani je trajalo celo 18. stoletje. Samo med leti 1740 in 1815 so ugotovili 1375 pripovednih besedil, objavljenih v angleških časnikih in časopisih⁴. Pri vodilnih občilih pa gre skoraj izključno za *magazine*, torej liste, ki so izhajali tedensko ali mesečno, časopisi so namreč po zaostritvi *stamp duty* leta 1725 svoj obseg spet skrčili.⁵ Ta priljubljenost mesečnih ali tedenskih snopičev se je obdržala prav tja v 19. stoletje. Tako rekoč vsi pomembni romanopisci so objavljali vsaj nekaj svojih besedil v mesečno izhajajočih magazinih, priložnostno tudi v tednikih. Tu naj bodo posebej omenjeni W. H. Ainsworth, Wilkie Collins, Charles Dickens, George Eliot, Elizabeth Gaskell, Thomas Hardy, Frederick Marryat, George Meredith, Charles Reade, W. M. Thackeray in Anthony Trollope, katerih romani so se med letom 1840 in prelomom stoletja pogosto pojavljali v periodičnem tisku,

² Prim. Mayo, 1962, 57 f.

³ Pollard, v: Carter (ur.), 1967, 247–277, tu 254 f.

⁴ Prim. Mayo, 2962.

⁵ Law, 2000, 6.

in to večidel v literarnokritičnih ali družinskih časopisih, kakor so bili *Ainsworth's Magazine*, *All the Year Round*, *Bentley's Miscellany*, *Blackwood's Edinburgh Magazine*, *Cornhill Magazine*, *Edinburgh Review*, *Fortnightly Review*, *Frazer's Magazine* in *Macmillan's Magazine*.⁶

Že v 18. stoletju je bila razširjena navada, da so romane izdajali v snopičih. Leta 1836 se je izdajanje romanov v mesečnih snopičih (*instalments*), največkrat po en šiling, z Dickensovimi *Pickwick Papers* (*Pickwickovci*) dokončno uveljavilo. *Pickwickovci* so imeli tak uspeh, da je naklada od sprva 400 izvodov pri petnajstem snopiču že splezala na 40.000. Posnetki so še podkrepili uspeh novega žanra. Posebno priljubljeno je bilo objavljane romanov v mesečnih snopičih med leti 1840 in 1860. Mesečna nadaljevanja v magazinih oziroma zveščicah so bila zdaleč bolj obsežna kakor romani v podlistkih v kakem lokalnem časopisu, vsakokrat so združili po dve do tri povprečna poglavja romana v en snopič. Praksa objavljanja v mesečnih snopičih je imela za roman slabe posledice in ga je v mnogih pogledih približala feljtonskemu romanu v dnevnem časopisu. Pri takem načinu izdajanja je tudi načrt za kak roman dostikrat obstajal samo v grobih potezah, tudi tukaj so od avtorjev zahtevali neko zmožnost improviziranja. Redno obnavljanje napestosti ali humor sta bila prav tako potrebna kakor izrazita karakterizacija oseb, ki je omogočala, da so bile le-te po mesecih lažje prepoznavne. Znane lastnosti Dickensovih romanov je nedvomno do neke mere določal prav tak način objavljanja.

Štirideseta leta so tudi v Angliji prinesla pomemben korak naprej v popularizaciji romana. Sledeč zgledu *Pickwickovcev* je izhajala povodenj cenenega romanesknega blaga v snopičih. Zmagoslavje francoskih piscev uspešnic Sueja in Dumasa ni ostalo neopaženo. Sue je sprožil val prevodov v popularnih časopisih kakor tudi pos-

⁶ Prim. Don Vann, 1985.

netkov, tako npr. G. W. Reynoldsa *Mysteries of London* (*Londonske skrivnosti*, 1846–50), ki so menda dosegle naklado pol milijona izvodov.⁷ *Mysteries of the Court of London* (*Skrivnosti londonskega sodišča*), ki so sledile in so izhajale od l. 1849 do 1856, je pisatelj s pomočjo *ghost-writers* (pisateljev v senci), kakršne je zaposloval tudi Dumas, razvlekel na dolžino 48 povprečnih romanov.⁸

Kar pa se tiče časopisov v ožjem pomenu besede, je bila časopi-sna pristojbina, že omenjena *stamp duty*, znižana s štirih penijev na enega. Čeprav so restriktivni spremljevalni ukrepi, kakor zvišanje varščine in zaostritev tiskovnopравnih kazni, preprečile, da bi se za-voljo te pocenitve časopisje spektakularno razmahnilo, je val roma-neske proze, ki se je vzdignil v štiridesetih letih, zajel tudi časopise. Leta 1840 je začel *Sunday Times* objavljati romane, ta list je med dru-gim istega leta prinesel delo *The Royal Rake* (*Kraljevski razuzdanec*) Williama Lemana Redea in l. 1841 Ainsworthov roman *Old St Paul's* (*Katedrala sv. Pavla*). Nedeljski časopisi so bili bolj razširjeni kakor dnevniki, prinašali so manj politike kakor poročil o senzacionalnih dogodkih, športu in zabavi. Obračali so se sicer na delovno prebi-valstvo, ki si je samo na ta dan lahko privoščilo čas za branje, vendar ne na *working classes* (delavski razred) v ožjem pomenu besede. V to nišo je prodrla šele neka konkurenčna iznajdba, *Penny Sunday Times*. Kmalu je za naklonjenost občinstva tekmovalo še več *sensa-tional fiction weeklies* (tednikov s senzacionalnimi zgodbami), spe-cializiranih na povesti in romane, tako npr. *Family Herald*, *London Journal* ali *Reynold's Miscellany*.⁹ Trajno in v širšem obsegu se je časopisje pocenilo potem, ko je bila l. 1855 popolnoma odpravljena

⁷ Law, 2000, 23.

⁸ Prim. Altick, 1957, zlasti 292–293 (o Reynoldsu), in James, 1974, 45–47; o recepciji Sueja zdaj izčrpno Palmer Chevasco, 2003 in dopolnilno Pickup, v: *Le Rocambole* št. 42, Printemps 2008, 43–55.

⁹ Prim. Altick, 1957, 339–347.

stamp duty. Roman pa se tudi v cenejših tednikih še dolgo ni uveljavil. Iz dnevnikov, tako npr. iz elegantnega *Timesa*, je ostal že tako povsem izključen.¹⁰ Očitno je bila ločilna stena med poročilom in leposlovjem v Angliji višja kot drugod. Tudi v političnih tednikih najdemo romane šele od sedemdesetih let naprej. V tem času se je uveljavila tako imenovana *syndication* romanov, tj. istočasna prodaja novega romana več časopisom. Finančna obremenitev posameznega časopisa se je s tem zmanjšala, dobiček avtorja in posredništva pa povečal. Tak postopek je bil mogoč zato, ker so tedniki zdaj pomnoženo izhajali na podeželju, pokrivali samo neko lokalno zaledje in si neposredno niso konkurirali. Posredovanje *syndications* so prevzele novo ustanovljene agenture, *fiction bureaux* (biroji za leposlovje). Avtorji, ki so bili na ta način deležni velike razširjenosti svojih del v časopisih, so bili npr. M. E. Braddon, Mayne Reid, Charles Reade in Wilkie Collins. Najznamenitejši *fiction bureau* je bil tisti W. F. Tiltsona & Co. v Boltonu, ki je med drugimi skrbel za tako pomembne avtorje, kakor so bili Thomas Hardy, Rudyard Kipling, Arnold Bennett, A. Conan Doyle in H. G. Wells.¹¹

1. 2. Charles Dickens: Hudi časi

Roman je izhajal od aprila do avgusta 1854 v družinskem časopisu *Household Words*, ki ga je bil malo prej ustanovil pisatelj. Ciljno občinstvo časopisa so bili *middle classes* (srednji sloji). Naklada *Household Words* je sprva znašala 100.000 izvodov in je pozneje zanihala na približno 40.000. Roman naj bi ustavil padanje naklade tega časopisa; podobno kakor romani v dnevnikih so *Hard Times* (*Hudi časi*) prevzeli med drugim funkcijo oglaševalskega sredstva. Za ra-

¹⁰ Samo v izjemnih primerih, tako npr. l. 1905, ko je *Times* objavil fragment romana, odkritega v Disraelijevi zapuščini, je roman prodril v ekskluziven dnevnik; prim. Pollard, 1967, 270.

¹¹ Prim. Law in Pollard, v: *Review of English Studies* 18, 1942, 72–85.

zumevanje romana zadostujejo navedki o poglavitnem dogajanju: Trgovec z železnino in poslanec Thomas Gradgrind vzgaja svoja otroka Toma in Louiso po utilitarističnih načelih, se pravi, spoznava naj bi čim več dejstev, medtem ko bi se njuna domišljija dušila. Bankir in podjetnik Bounderby, ki prav tako ravna po utilitarističnih načelih, zaposli v svoji banki Toma in se poroči z Louiso. V Coketownu, na prizorišču romana, uborno životari tkalec Stephen Blackpool. Njegova žena je pijanka, ločitev je zaradi previsokih stroškov procesa nemogoča. Zato mora njegova ljubezen do Rachel, požrtvovalne delavke, ostati platonična. Tom zaide na kriva pota in okrade banko. Louisa trpi v zakonu z Bounderbyem in pobegne k očetu. Blackpool na shodu razsrjenih delavcev nastopi proti vmešavanju sindikata v delavski boj, zato ga kot izdajalca izključijo. Tom usmeri sum tatvine na Blackpoola; njegova nedolžnost se izkaže šele, ko ga najdejo umirajočega v rudniškem jašku, kamor je strmoglavil. Tom pobegne ob pomoči cirkuške skupine, ki v romanu zastopa zdrav nasprotni svet. Skupaj z nekaterimi liki delavcev in z Louiso, ki se le nerada uklanja utilitarizmu, najdemo samo v cirkuški skupini človeško čuteča bitja. Posebno Sissy, hčerka enega od artistov, ki so jo za voljo šolanja pustili v Coketownu, ima v *Hudih časih* vlogo dobrega duha. Za nas je pomembno razmerje med stvarnim poročanjem in leposlovnim odevanjem realnosti. *Fact* in *fiction*, poročilo in leposlovno odeta realnost, se tukaj nahajata v komplementarnem razmerju in se med seboj dopolnjujeta. Če hočemo to razmerje opisati po vsebini, si moramo predočiti, da se je viktorijanski roman pod vtisom družbenih problemov, ki so spremljali industrializacijo, socialno angažiral. Namen, doseči tak učinek, poudarja Dickens v sklepnem odstavku *Hudih časov*, ko skuša evocirati svet, ki bo lepši in bolj harmoničen, kakor je sedanji, in pristavlja poziv: "Dragi bralec! Od tebe in od mene je odvisno, ali na teh dveh področjih najinega delovanja stvari bodo ali jih ne bo. Naj bodo! Z lažjim srcem

bova sedela pri ognjišču in gledala, kako bo pepel najinega ognja ugašal in se ohlajal”.¹² Bralci naj bi moralo iz prebrane zgodbe prenesli na svoje lastno življenje. Praksa, da so romani izhajali v časnikih in časopisih, je nedvomno močno spodbudila rojstvo socialno angažirane proze. Prvič, avtorjem je pri pisanju romanov vtisnilo svoj pečat časnikarstvo. Dickens je bil, preden je začel pisati romane, dejaven kot časnikar, in sicer kot poročevalec s sodišča, pa tudi med svojo poznejšo pisateljsko kariero časnikarstva nikoli ni popolnoma opustil. Drugič, časnikarski prispevki k raznovrstnim družbeno aktualnim temam so bili pomemben vir za roman. Tako je npr. dajala leta 1851 kompilirana serija časopisnih reportaž *London Labour and the London Poor* (*Londonsko delavstvo in londonski siromaki*) Henrya Mayhewa snov za več socialnih romanov.

Hudi časi se obračajo zoper vladajoči utilitarizem, se pravi zoper življenjski koncept, ki ga je ponujala *Political Economy* (*Politična ekonomija*), in ki razglša za najvišjo vrednoto koristnost sleherne človekove dejavnosti ali političnega ukrepanja. V utilitaristični filozofiji se morala navezuje na trezno pretehtavanje koristi. Njen cilj je največja mogoča sreča za najvišje število ljudi. Ta formula pojasnjuje, zakaj so se njeni privrženci zapisali statistiki in so vsa področja življenja preželi s preračunljivostjo. Še posebno pri bralcih srednjega sloja v časopisu *Household Words*, katerega pragmatični moto se je glasil “vzdignite tiste, ki so spodaj”, skuša roman zbuditi sočutje do stiske trpečih delavcev. Razen tega splošnega cilja se mnogi članki v časopisu posvečajo prav tistim temam, ki jih je pozneje obravnaval tudi roman: prispevek z naslovom *The Amusements of the People* (*Zabava za ljudstvo*) zahteva, naj se upošteva potreba delavcev po zabavi; *On Strike* (*Med stavko*) opisuje nastop sindikalistov med nekim štrajkom v Prestonu, ki je služil kot neposredna predloga za ustrezne prizore v *Hudih časih*; *Ground in the Mill* (*Zmleti v stroju*)

¹² Dickens, (ur.) Ford in Monod, (založba Norton) 1966, 227.

biča pomanjkljive varnostne ukrepe pri strojih.¹³ Pazljivi bralec je moral skoraj samodejno povezovati roman s članki v časopisu. Komplementarnost gre tako daleč, da se zdi roman nepopoln, če je iztrgan iz časopisnega konteksta. Pomanjkljivosti *Hudih časov*, ki jih je ugotovila kritika, se dajo deloma razložiti s tesno vpetostjo v kontekst mesta, kjer so bili objavljeni. Čudimo se na primer, zakaj se Stephen Blackpool, delavski junak, ne oglasi z obtožbo zoper krivice in se ne pridruži sindikatu. Blackpool se povsem vda v vlogo trpečega jagnjeta. Njegov najljubši izrek "Vse je ena godlja" povrh še vzbuja vtis, da je nekoliko omejen. Vzrok za Blackpoolov politični kvietizem se da pojasniti s pasažo v rokopisu, ki je bila v časopisni objavi izpuščena. Njegova ljubljena Rachel tam pripoveduje o svoji umrli sestrici, ki jo je pohabil stroj. Stephen se razjezi nad lastnikom tovarne in nad vlado, ki ne ukreneta nič za varstvo delavcev.

"Pravila si mi o svoji sestrici. Že spet kaj takega! Da je otroku odtrgalo roko pred tvojimi očmi." Obrnila je glavo vstran in vzdignila roko. "Si že kdaj slišala ali brala o nas – takšnih, kakršni smo mi – da bi bili kaj drugega kot tepci in zgage? Ampak samo pomisli. Vladni gospodje pridejo in spišejo poročilo. Proč z nevarno mašinerijo, zaklenite jo, rešite življenje in ude; ne mrcvarite in ne trgajte človeških bitij na kosce v krščanski deželi! In kaj se zgodi potem? Lastniki napnejo grla, se zaderejo: "Neumno! Nadležno! Zoprno! Gredo k ministru z deputacijo, in ne naredi se nič. Kadar bomo *mi* šli tja z našimi deputacijami, takrat se Bog usmili!"¹⁴

Rachel miri Blackpoola, ga opomni, da delavci ne morejo presoati teh reči, in mora ji obljubiti, da se ne bo nikoli spustil v kakršno koli politično agitacijo.

¹³ Nekateri od teh člankov so ponatisnjeni v dodatku navedene Nortonove izdaje.

¹⁴ Prim. *Hard Times*, Nortonova izd., 252.

Razlogi, da je bila ta pasaža črtana pred natisom v *Household Words*, so dvojni. Prvič, tema nezadostnega varovanja pri strojih je bila že izčrpno obravnavana v članku z naslovom *Zmleti v stroju*. Dotično mesto v članku se glasi:

“Poglej, kaj znam!” je zaklical mladenič svojemu drugu in vtaknil laket v roko velike železnosrčne poglavarice. “Ti bom že jaz pokazala, kaj znam,” je zaškrtała neusmiljena pošast. Navoj jermena je fantu pričvrstil roko na os in že ga je zasukalo. Odrezalo mu je nogo, da je padla v delavnico, zlomilo mu je roko na treh ali štirih mestih, zdrobilo mu je gleženj, razbilo mu je glavo; ko so ga odvezali, ni bil več živ.¹⁵

Samo mimogrede naj omenimo, da so v “stvarno” poročilo vstopile romaneskne poteze, celo stroj pride kot pošast poosebljen do besede; tudi to, kako se z užitkom popisuje fantova pohaba in usmrnitev, je vredno kakega grozljivega romana. Dickens je v rokopisu načrtoval – tam, kjer Rachel omenja nezgodo svoje sestre – da bi v opombi opozoril na ta članek; najbrž pa se mu je zazdel tak poseg pregrob, poleg tega pa bi se motiv s tem podvojil. In drugič, Dickens v *Hudih časih* ocenjuje sindikate in akcije prizadetih delavcev, kakor so peticije, protesti ali celo stavke, sila kritično. Tudi ob drugih priložnostih se je pisatelj vedno znova izrekal zoper sleherni radikalizem, še posebej zoper gibanje chartistov, ki je bilo pomemben zbiralnik vseh delavskih želja in ki je organiziralo take akcije. Čeprav se zdijo zahteve chartizma z današnjega stališča nad vse zmerne, je veljalo njegovo ime okrog srede stoletja v javnem mnenju za sinonim revolucionarnega rovarjenja. Spričo občinstva, ki je zahtevo po višji plači ali krajšem delovnem času pojmovalo kot znanilko revolucije, je bila potrebna previdnost. V karakterizaciji Blackpoolovega lika se pisateljevi pogledi spajajo s strateškim upo-

¹⁵ Prav tam, 229–300.

števanjem občinstva. "Deputacije", o katerih govori Blackpool v gornjem navedku iz rokopisa, bi morale neogibno sprožiti asociacijo na chartizem. Kot chartistični "razredni bojevnik" Blackpool ne bi mogel računati na sočustvovanje pri bralcih časopisa *Household Words* in bi se komaj kaj razlikoval od agitatorja Slackbridgea, enega izmed negativnih likov v romanu. Za namen, zbudjati sočutje, je bilo dosti bolj primerno trpeče, neboljeno in malodane mutasto jagnje, kakršno je bil Stephen Blackpool. Dejavni naj bi postali *bralci*, rahločutni pripadniki srednjega sloja, ne pa prizadeti liki.

Dickens pa ne stavi samo na sočutje, ampak tudi jasno razloži, da je za bogataše same prav tako koristno, če izboljšajo razmere v industrijskih mestih. Iz socialnega romana teh let ni mogoče odmisлити opozoril na latentno nevarnost revolucije. V *Hudih časih* Dickens prikazuje negovanje fantazije in čustvenega življenja delavcev kot prvi pogoj za miroljubno sožitje revnih in bogatih.

Utilitarni gospodarstveniki, učiteljski okostnjaki, poverjeniki dejstev, gosposki in obrabljeni neverniki, gobezdači mnogih oguljenih verovanj, zmerom boste imeli ob sebi reveže. Negujte v njih, dokler je še čas, kolikor največ morete, milino domišljije in čustvovanja, da boste olepšali njihovo življenje, ki je tako zelo potrebno okrasja; ali pa bo na dan vašega zmagoslavja, ko bo romantičnost do kraja pregnana iz njihovih duš, in se bodo znašli iz oči v oči z golim preživetjem, realnost postala volčja in vas pokončala!"¹⁶

Condition of England-question (Vprašanje o stanju v Angliji), vprašanje, kako obravnavati prepad med revnimi in bogatimi, ki se je drastično odpiralo zlasti v Manchestru in drugih industrijskih mestih, je bilo od štiridesetih let dalje v angleškem časopisju in tudi v parlamentu predmet burnega razpravljanja. Zahteva po zvišanju plač, ki so jo postavili, recimo, med stavko v Prestonu pozimi l. 1854–

¹⁶ Prav tam, 125.

55 in jo je Dickens uporabil kot predlogo za *Hude čase*, je imela le malo upanja na uspeh. Večje soglasje je bilo mogoče pričakovati, če si obsojal pomanjkljivo varnost v tovarnah. Tudi zahteva po šolanju in prostem času za otroke, zaposlene v tovarnah, je bila nedvomno stvar, ki je računala na simpatije, ker je bila po Dickensovih besedah zmožna preprečiti, da bi družba "postala volčja".

Nagnjenje k statističnemu dokazovanju, ki ga javno izražajo utilitaristi v *Hudih časih*, je bilo prav tako vzeto iz življenja. Domnevne karikature "stvarnih ljudi", ki na moralna vprašanja odgovarjajo z igro števil, so v življenju res obstajale. Na sestanku podjetniškega združenja, ki se je imenovalo *The National Association for the Amendment of the Factory Law* (Nacionalno združenje za spremembo zakona o tovarnah), so se lotili časopisa *Household Words* kot glavnega nasprotnika. Eden izmed govornikov je označil prikaze v časopisu kot izrojene predsodke proti podjetnikom in se hkrati pritoževal nad vlado, ki najde čas, da preganja tovarnarje, če umre eden od 70.000 delavcev, medtem ko je istočasno po njeni krivdi v Krimski vojni pobitih tisoč ljudi na teden¹⁷. Za primerjavo naj bo mesto, kjer Sissy pripoveduje o izpitu pri učitelju M'Choakumchildu na coketownski šoli:

Ta učilnica je velikansko mesto in v njem je milijon prebivalcev, in samo petindvajset na leto jih od lakote umre na cesti. Kaj imate pripomniti k temu sorazmerju? In pripomnila sem – ker se nisem mogla domisliti ničesar boljšega – da je po mojem za tiste, ki stradajo, prav tako hudo, tudi če je onih drugih milijon ali milijon milijonov. In tudi to je bilo narobe.¹⁸

Dickens poleg neposrednih pozivov in avktorialnih razpravljanj za vplivanje na bralce uporablja tudi metaforiko in prispodobе. Prva

¹⁷ Prim. Butwin, v: *Nineteenth-Century Fiction* 32, 1977, št. 1, 166–187, tu 184.

¹⁸ *Hard Times*, Nortonova izd., 44.

poglavja karakterizirajo prizorišče Coketown, mesto enoličnosti in dolgočasje. Coketown je tako rekoč utelešeni duh utilitarizma. Stroji, tovarniški dimniki in izpuhi obvladujejo podobo mesta, vsa poslopja z zaporom in rotovžem vred so videti zamenljivo podobna drugo drugemu. Dickens v opisnih pasažah skuša pridobiti bralce na svojo stran s primerjavami: Mesto s svojim rdečim in črnim je podobno obrazu kakšnega “poslikanega divjaka”; bati parnih strojev se cel dan poganjajo gor in dol “kakor slonova glava v stanju otožne norosti”; v džungelsko metaforiko sodijo tudi “dimne kače”¹⁹. Mesto je hrupno, sajasto, oljnato in zasmrajeno. Tovarne izpuhtevajo vročo sapo, ki jo Dickens – prav tako spominjajoč na grozečo eksotično daljno deželo – primerja s puščavskim viharjem samumom. Civilizacija, ki naj bi se s *Politično ekonomijo* in z utilitarizmom izpopolnila, v resnici poraja neestetsko in grozečo barbarstvo. Vidimo, da slikovnost Dickensove upodobitve industrijskega mesta ni dosti drugačna od Suejevih “barbarov”, ki ogrožajo Pariz. Prebivalci Coketowna so sicer manj grozljivi in izrojeni. Delavce imenujejo *hands* (roke), ker so povsem spojeni s svojo funkcijo; Dickens daje vedeti, da je ta *pars pro toto* nehuman, vendar ga tudi sam uporablja za brezstrastno prikazovanje, kako je življenje po sili razmer obubožano.

Dickens je slovel še po enem prijemu, s katerim je skušal pridobiti bralce, po satiri. V utilitarističnih šolah v Coketownu učencem, ki niso nagovarjani po imenih, temveč oštevilčeni, nerabno fantazijo izbijajo iz glave. Zgled stvarnega opisa je npr. naslednja definicija konja:

Štirinožec. Travojeđen. Štirideset zob, namreč štiriindvajset kočnikov, štirje podočnjaki in dvanajst sekalcev. Kopita trda, vendar morajo biti podkovana z železom. Starost prepoznavna po zobeh.²⁰

¹⁹ Prav tam, 17.

²⁰ Prav tam, 3.

“Stvarne ljudi” zastopajo učitelj M’Choakumchild, politik Gradgrind in podjetnik Bounderby s svojimi družinami. Da bi te like opisal še posebej odbijajoče za bralce, je komajda potrebno. Njihova karakterizacija je dovolj satirično priostrena. Vsekakor pa moramo biti previdni pri domnevi, da je karikatura pretirana. Treba je samo brati avtobiografijo Johna Stuarta Milla, enega najvidnejših predstavnikov utilitaristične filozofije in pisca dela *Principles of Political Economy* (*Načela politične ekonomije*, 1848). Po vzgojnem načrtu svojega očeta se je moral John začeti pri treh letih (!) učiti grščino, šestleten je pisal zgodbe po zgledu klasičnih pisateljev, med osmim in dvanajstim letom je bral – če navedemo samo najpomembnejše avtorje – Vergila, Horaca, Ovida, Terenca, Lukreca, Cicera, Homerja, Sofokla, Evripida, Aristofana in Tukidida, kajpada v izvirniku, mimogrede je študiral še mnoga historiografska dela kakor tudi fiziko in kemijo.²¹

Še en predstavnik kulta dejstev je bil Charles Darwin. V svoji avtobiografiji obžaluje, da je zaradi znanstvenega delovanja izgubil veselje do literature, umetnosti in glasbe.

Zdi se, da je moj duh postal nekakšen stroj za premlevanje splošnih zakonitosti iz obsežnih zbirk dejstev, ampak zakaj je moralo to povzročiti zakrnelost samo tistega dela možganov, od katerega so odvisna višja nagnjenja, si ne morem misliti. /.../ Izguba teh nagnjenj je izguba sreče in bi utegnila biti škodljiva za intelekt, še bolj verjetno pa za moralni značaj, ker oslabi čustveno stran naše narave.²²

Darwinova kritična samopredstavitev bi lahko veljala tudi za Dickensov romaneskni lik Gradgrinda, ki proti koncu knjige spozna škodljivost vzgoje, ki enostransko sloni na dejstvih. Sploh pa se zdi

²¹ Prim. Mill, 1924, pogl. 1.

²² Darwin, (ur.) Barlow, 1958, 139.

vzporejanje pojmov “splošne zakonitosti”, “dejstva” ter “intelekt”, “moralni značaj” in “čustveno” kakor zgoščen obrazec za problematiko *Hudih časov*. Gradgrindova hči Louisa se po očetovem nasvetu poroči z gospodom Bounderbyjem, ne da bi ga imela rada. Njen oče obravnava to vprašanje strogo razumsko:

Torej, kakšna so dejstva v tej zadevi? Ti si, če nekoliko zaokrožimo, stara dvajset let; gospod Bounderby, če nekoliko zaokrožimo, jih ima petdeset. Pri vajinih letih, če jih vzamemo za vsakega posebej, je neko nesorazmerje, vendar v vajinem premoženju in položaju ni nikakršnega; prav nasprotno, tu je velika usklajenost. Potem se zastavi vprašanje, ali je to eno in edino nesorazmerje dovolj, da ovira tako poroko? Ko preučujemo to vprašanje, ni nepomembno, da upoštevamo poročne statistike, kolikor so jih doslej zbrali v Angliji in Walesu. Glede na te številke ugotavljam, da se velik del porok sklepa med osebami zelo neenake starosti, in da je starejša od pogodbenih strank v precej več kot treh četrtinah teh primerov ženin. Zanimivo je in kaže veliko prevlado te zakonitosti, da najboljši način ocenjevanja, ki so nam ga priskrbeli popotniki, daje podobne rezultate med domorodci v britanskih posestih v Indiji, pa tudi v znatnem delu Kitajske in med Kalmiki na Tatarskem. Nesorazmerje, ki sem ga bil omenil, potemtakem skorajda neha biti nesorazmerje in dejansko domala izgine.²³

Predvidevamo lahko, da bo ta zakon propadel. Dickensov zakon je bil l. 1858 ločen. Pomembnejše kakor avtobiografske povezave pa je spet to, da včasih resničnost prekaša satiro. Ponazoritev daje že spet Charles Darwin. Leta 1839 se je poročil z Emo Wedgwood. Iz časa priprav na ta dogodek izvirajo zapisi, v katerih tehta razloge za poroko in proti njej.

²³ *Hard Times*, Nortonova izd., 75.

NE POROČITI SE

Nič otrok, (nobenega drugega življenja) nikogar, ki bi skrbel zate na stara leta. /.../ Svoboda, da greš kamor hočeš – Izbira družbe *in malo le-te*. /.../ Nisi prisiljen obiskovati sorodnike /.../ ne moreš zvečer brati – debelost in lenoba /.../ manj denarja za knjige itn. – če veliko otrok, prisiljen služiti kruh.

POROČITI SE

Otroci (če jih Bog da) – stalna spremljevalka, (prijateljica na stara leta), ki se bo zate zanimala, predmet, ki ga ljubiš in se z njim igraš – vsekakor boljši kakor pes – Dom in nekdo, ki bo skrbel za hišo – Čari glasbe in ženskega čebljanja. Te reči dobre za tvoje zdravje. Prisiljen obiskovati in sprejemati sorodnike *ven-dar grozna izguba časa*.

Moj Bog, neznosno je pomisliti, da bi človek prebil celo življenje kot brezspolna čebela, delal, delal in na koncu nič. /.../ Samo predstavljaj si prikupno milo ženo na zofi ob prijetnem ognju /.../ Poroči – poroči – poroči se Q. E. D. /Quod erat demonstrandum/²⁴

Louisin brat Tom, vzgajan kakor ona in zavezan dejstvom, ven-dar brez morale in vzgoje srca, zabrede v kriminal. Oče Gradgrind, čisto na tleh spričo neuspeha svojih teorij in vzgojnih metod, sreča Blitzerja, enega svojih nekdanjih najljubših učencev, ki je Toma ovi-ral pri pobegu. Zdaj Gradgrinda njegov učenec odpravi z istimi mo-drostmi, ki jih je poprej zagovarjal sam.

“Bitzer”, je rekel gospod Gradgrind ves skrušen in usmiljenja vredno pohleven pred njim, “imaš srce?”

“Kroženje krvi, gospod,” je odvrnil Bitzer in se nasmehnil ob ču-daštvu tega vprašanja, “ne bi moglo delovati brez njega. Nihče,

²⁴ Darwin, 232–233.

gospod, ki pozna dejstva o kroženju krvi, ki jih je dognal že Harvey, ne more podvomiti o tem, ali imam srce.”²⁵

Bitzer je vohunil za Tomom in ga ovadil, ker si je obetal njegovo službeno mesto pri Bounderbyju.

“Če je to pri tebi samo stvar lastne koristi,” je začel gospod Gradgrind.

“Oprostite, da vam sežem v besedo, gospod,” je odvrnil Bitzer, “ampak po mojem zagotovo veste, da je celotni družbeni sistem stvar lastne koristi. Tisto, na kar se morate zmerom sklicevati, je koristoljubnost kake osebe. To je vaša edina opora. Tako smo pač narejeni. Vzgojen sem bil ob takem katekizmu, ko sem bil še otrok, kakor dobro veste.”²⁶

Dickens problematizira razmerje med *fact* in *fiction*. Izmišljotine so marsikdaj blizu dejstvom, na drugi strani pa Dickens razkrinkava kot fikcijo tudi nekatere mite, ki krožijo kot dejstva, tako npr. legendo, ki jo ob vsaki priložnosti razklada Bounderby, da se ima *self-made man* za vse zahvaliti svoji lastni marljivosti in da nikoli ni bil deležen podpore; ali podobo nehvaležnega in nezmerne delavca, ki bi rad jedel želvino juho in divjačinsko pečenko z zlatimi žlicami; ali stalno pritoževanje, s katerim se podjetniki oglasijo ob vsakem predlogu reforme, namreč, da bi izboljšava v prid delavcem pomenila propad podjetnikov. V ironičnem *understatementu*, ki tiči v niansiranju besed “podvomiti”, “čisto”, “namigovati” in “morda”, je Dickens pravi mojster.

Propadli so, ko so morali poslati v šolo otroke, zaposlene v tovarni; propadli so, ko so bili nastavljeni nadzorniki, da pregledajo njihove obrate; propadli so, ko so taki nadzorniki podvomili o

²⁵ Hard Times, Nortonova izd., 217–218.

²⁶ Prav tam, 218.

tem, ali so podjetniki čisto upravičeni, da razsekajo ljudi s svojimi stroji; bili so do kraja uničeni, če se je namigovalo, da morda ne bi bilo nujno potrebno, ves čas proizvajati ravno toliko dima.²⁷

V drugem primeru zgoščena ironija razgalja predstave strategov *Politične ekonomije* v njihovem ideološkem značaju. Bitzer, vzorec utilitaristične vzgoje, je dal svojo ovdovelo mater vtakniti v ubožnico, da mu je ne bi bilo treba vzdrževati. Priznanje pravice za bivanje (*right of settlement*) v ustrezni fari je bilo pogoj za sprejem v ubožnice, ki so bile pa še najbolj podobne zaporom; v naslednji pasaji se jasno pokaže, da so privrženci *Politične ekonomije* zavračali sleherno podporo ubogim, ker bi jih ta po njihovem mnenju zavajala k lenobi.

Ko se je po očetovi smrti ta odlični mladi ekonomist prepričal, da ima njegova mati pravico za bivanje v Coketownu, je uveljavljal to njeno pravico s tako strahovitim vztrajanjem pri utemeljenosti tega primera, da so jo imeli odtlej zaprto v ubožnici. Priznati pa je treba, da ji je odobril pol funta čaja na leto, in to je bila njegova šibkost: prvič, ker vsa darila neogibno težijo k temu, da obdarovanca spravijo na beraško palico, in drugič, ker bi bila njegova edino pametna transakcija s tem blagom, da bi ga kupil tako poceni, kolikor bi bilo le mogoče, in ga prodal za toliko več, kolikor bi le mogel zanj dobiti; filozofi so namreč nesporno dognali, da je v tem zaobsežena vsa človekova dolžnost, ne le del človekove dolžnosti, temveč vsa.

“Pravica za bivanje” je v resnici neke vrste potrditev, da je nekdo zmožen prestajati kazen, vsekakor jo kot tako uporabi Bitzer. Z izrazom “ekonomist” je Bitzer označen kot politični ekonom, Dickens pa pokaže, da so privrženci te šole v praksi kratko malo varčneži in

²⁷ Prav tam, 84.

skopuhi. Kar se v tem sistemu kaže kot slabost, darilo, je v resnici človekova moč; paradoks, da darila povzročajo "obubožanje", ker zavajajo v lahkomiselnost, tako rekoč spodbija sam sebe. Prav v tem smislu je očitno Bitzerjeva dolžnost, da materi pomaga, in ne da preprodaja blago tako drago, kolikor je le mogoče. *Hudi časi* nazorno kažejo, da pedantna, razumarska govorica utilitaristov dejstva izkriavlja in omogoča namerno zlorabo. Dopusča sprevračanje in zasuke smisla, da služi sebičnosti in odvrča od bistvenega, od okoliščine, da bi morale gospodarske dejavnosti ljudem koristiti.

"Stvarnim ljudem" nasproti je postavljena Sissy Jupe, ki je potem, ko jo je oče zapustil, ostala v Coketownu, vzgajal pa naj bi jo Gradgrind. Sissy in cirkuški svet poosebljata toplino, odkritosrčnost, sočutje, kratkočasje, lepoto, fantazijo, torej z utilitarističnega stališča nekoristne in nesmiselne lastnosti in kategorije. Cirkuška družina, ki jo drugi gledajo postrani, izkazuje kljub pomanjkljivi izobrazbi in družbeni veljavi, ali prav zato, pristno človečnost in solidarnost. V nasprotju s pedantno govorico "faktičnih ljudi" se cirkuški artisti izražajo spontano, deloma celo neartikulirano, tako npr. Sleary, Sissyjin krušni oče. Lepo oblikovani, vendar brezsrčni in umetelni znanstveni govorici je postavljeno nasproti prisrčno jecljanje.

Cirkuška skupina, ali natančneje: skupina za konjeniške predstave, kljub prevladujoči melodramatičnosti ni izbrana ravno zgrešeno kot nasprotje utilitarističnemu svetu. V mnogih pogledih namreč uteleša predindustrijsko družbo. Dela samo za vsakdanje potrebe, ne za dobiček, je povezana z naravo, živi kot velika družina in sestavlja solidarno skupnost enakopravnih. Dickens v obrambo pred negostoljubnim modernim svetom evocira neko idealizirano prvobitno solidarno občestvo. Kakor v večini socialnih romanov 19. stoletja se avtorjev pogled v iskanju drugačnega osnutka zateka v preteklost. Ni naključje, da je roman posvečen Thomasu Carlylu, ki

se je s konservativne pozicije bojeval proti industrializmu. Carlyle je med drugim zahteval vrnitev k polnopravnim človeškim odnosom med podjetnikom in delavcem, ki naj bi zamenjali trezni *cash-nexus*, razmerje, ki naj bi temeljilo samo na denarju. S sklicevanjem na preskušene družbene modele bi lahko upali na široko soglasje občinstva. Spomin na minule, domnevno boljše čase je vselej dober recept takrat, kadar se večina boji, da bi z modernizacijo utrpela izgubo. In nedvomno je bilo tako v času, ko je pisateljeval Dickens.

2. Italija

Začetkov feljtonskega romana (*romanzo d'appendice*) v Italiji ni mogoče natančno datirati. Nesporno je samo to, da se je razcvetel šele sorazmerno pozno, nekako od šestdesetih in sedemdesetih let naprej.²⁸ Pač pa se je tudi v Italiji od dvajsetih let naprej razvijalo bogato popularno pripovedništvo, ki je sprva sledilo vzorcem angleškega *Gothic novel* (gotskega romana) in zgodovinskega romana Walterja Scotta. Zgodnjemu primeru *Le Ultime Lettere di Jacopo Ortis* (*Zadnja pisma Jacopa Ortisa*, 1817) so sledili med drugim sloveči Manzonijev roman *I Promessi sposi* (*Zaročenca*, 1823 – 27), Francesca Domenica Guerazzija *La battaglia di Benevento* (*Bitka pri Beneventu*, 1827) in Massima D'Azeglia *Ettore Fieramosca o la disfida di Barletta* (*Ettore Fieramosca ali dvoboj v Barletti*, 1833). Ves čas risorgimenta je ostajal zgodovinski roman najbolj priljubljena prozna oblika, saj je služil uvajanju v nacionalni oziroma antiklerikalni miselni svet. Šele v drugi polovici stoletja in dokončno po nacionalnem zedinjenju so domoljubni miti izgubili privlačnost. Že v petdesetih letih so se romanopisci pogosteje obračali k snovem, prevzetim iz sodobnosti. Razvil se je italijanski roman iz podeželskega okolja, soroden nemškim vaškim zgodbam; nadalje so

²⁸ To poglavje se opira na: Bianchini, 1969, zlasti 155–179, ter Ceserani in Salibra, v: *Canadian Review of Comparative Literature* 9, 1982, 361–382.

tudi v Italijo na veliko vdirale Suejeve *Pariške skrivnosti*. Od številnih priredb tega vzorca naj omenimo samo *Misteri di Roma contemporanea* (*Skrivnosti sodobnega Rima*, 1853–54) B. Del Vecchia, *Misteri di Firenze* (*Florentinske skrivnosti*) in *Misteri di Genova* (*Genovske skrivnosti*). Navedeni romani so bili večidel objavljeni v časopisih, almanahih ali v snopičih in ne v časnikih, preden so izšli v knjižni obliki.

Kakor v Nemčiji je feljtonski roman v ožjem pomenu besede kot zabavna ponudba v dnevnikih tudi v Italiji dobival močne spodbude iz Francije. Poleg Eugèna Sueja, Frédéric Souliéja in mnogih drugih je za Italijo pomemben predvsem Alexandre Dumas. Kakor je znano, je Dumas podpiral italijanska osvobodilna gibanja, se l. 1860 udeležil tako imenovanega Pohoda tisočerih nad Palermo in je septembra z Garibaldijem vkorakal v Neapelj. V času bivanja v Neaplju, ki je temu sledilo in je s presledki trajalo štiri leta, je ustanovil časopis *L'Indipendente*. Pri tem časopisu, ki je objavljal tudi Dumasove prispevke, je med drugimi sodeloval mlad časnikar po imenu Eugenio Torelli-Violler. Ta je l. 1876 ustanovil znani časopis *Corriere della sera*, ki je prav tako od prve številke naprej prinašal feljtonske romane, in sicer na začetku prevode iz francoščine. Že prej so objavljali romane posamezni dnevniki kakor *Il secolo* (od l. 1866 dalje) in *Il corriere di Milano* (predhodnik časopisa *Corriere della sera*, od l. 1869 naprej). Francoski zgledi so imeli prav do konca stoletja pomembno vlogo. Še med leti 1880 in 1910 je npr. rimski časnik *La Capitale* polnil svoj podlistek z romani Montépina, Richebourga in drugih.

Prvi italijanski avtor feljtonskega romana (*appendicista*) v velikem slogu je bil Francesco Mastriani, neapeljski carinik in časnikar. Prvi uspeh je dosegel z romanom *La cieca di Sorrento* (*Slepa iz Sorrenta*, 1852). Mastriani je v petdesetih letih romane še umeščal v vrhnje družbene kroge; šele v šestdesetih letih, po odpravi bour-

bonske cenzure (1860), se je čedalje bolj posvečal problemom nižjih slojev. Že l. 1863–64 je zbudil pozornost z naslovom *I vermi: studi storici sulle classi pericolose di Napoli* (Golazen: zgodovinske študije o nevarnih slojih v Neaplju). Med njegovimi okrog sto romani nadalje izstopajo *Misteri di Napoli* (Neapeljske skrivnosti), objavljene v časniku *Roma* l. 1869–70. Na Sueja ne spominja samo naslov, ampak tudi socialna angažiranost tega romana, prizadevanje, da bi ponazoril stisko nižjih slojev v Neaplju. In to mesto je za tak namen ponujalo zares neizčrpno zakladnico. Kakor Sue tudi Mastriani slika življenje hudodelcev in vodi bralca skozi ozke uličice starega mesta, Vecchia Napoli, ki je do zamenljivosti podobno pariški Cité iz štiridesetih let. Mastriani se tudi ne odreka učinkom, ki se dajo doseči z izdatno uporabo tatinskega žargona. To naj ponazori citat, v katerem pisatelj na nekem mestu, ki bi bilo lahko vzeto iz *Pariških skrivnosti*, razlaga hierarhijo pariških zmikavtov:

Mladenič, od katerega se je poslavljaj Cecatiello, je bil glavni prodajalec robe. Kaj pomeni v žargonu tatov prodajalec robe? Med vsemi prestopki zoper družbo je tatvina najbolj raznovrstna: voditelji te pantomime ne plešejo v zboru, temveč ima vsak od njih posebej določen korak. Vlomiška tatvina ima svoje razrede osnovne šole, nižje gimnazije, liceja, ima obsežno lestvico zaposlenih, od vodje oddelka tja do zadnjega pometača... prodajalec robe je nekakšen finančni minister v obsežni tatinski industriji. On je tisti, ki predlaga strategijo oziroma bolj ali manj varno načrtovanje vlomov.²⁹

Kakor Sue tudi Mastriani uživa v dolгих zastranitvah in razlagah, kako bi se dalo odpomoči nezdravim razmeram. Mastriani priložitno seže po grobem realizmu, recimo ko slika bolezni, ki so posledica življenjskih razmer v ubožnih neapeljskih četrtih.

²⁹ Mastriani; navedeno po: Bianchini, 1969, 169

Rosa je bila lepa /.../; imela pa je vročičen obraz, črne, bleščeče se oči, rekli bi, skoraj divje; /.../ Deklico je pogosto mučila vnetna driska, ki se je menjavala z močnim bruhanjem; bila je tako majhne rasti in šibka, da pri petih letih še ni znala izgovoriti niti besede. Kazala je vse znake duševne zaostalosti.³⁰

Mastriani je vpeljal v literaturo neapeljski lokalni kolorit. V nekem smislu je bila njegova naslednica v neapeljskih časopisih Matilde Serao. V nasprotju z Mastrianijem se je tej avtorici posrečilo premostiti prepad med visoko in popularno literaturo. Kljub temu, da je objavljala svoja dela v časopisnem podlistku in so zajela široke kroge bralcev, se je Seraojeva izognila uvrstitvi med trivialne pisce.

V Milanu je stopil s feljtonskimi romani v javnost Giuseppe Rovani. Medtem ko si je v svojem zgodnjem romanu *Cento anni* (*Stoletje*), ki je od l. 1856 naprej izhajal v *La gazetta ufficiale di Milano*, še prizadeval za visoko literarno kakovost in je bolj ali manj zavestno podcenjeval okus občinstva, se je pozneje prilagodil utečenim tirnicam feljtonskega romana in požel več uspehov, med drugim z delom *La libra d'oro* (*Zlata tehcnica*, 1868). Emilio Salgari iz Verone pa se je vrgel predvsem na pisanje eksotičnih in psevdoznanstvenih pustolovskih romanov, med katere sodijo tudi *Selvaggi della Papuasie* (*Divjaki s Papue*, 1883), ki jih je napisal za milanski časopis *La valigia*.

V zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja je vse druge pisce feljtonskih romanov zasenčila Carolina Invernizio. Debitirala je l. 1877 v časopisu *Gazzetta di Torino* z romanom *Rina o l'angelo delle Alpi* (*Rina ali angel z Alp*). Njeni romani se največkrat dogajajo v Piemontu, nekateri so napisani tudi v narečju te regije. Carolina Invernizio je opustila stari vzorec nadčloveškega junaka, ki maščuje

³⁰ Prav tam, 171.

ponižane in razžaljene, in je posebno rada zapletala povprečne malomeščanske osebe v kriminalne primere. Kot predlogo za te je uporabljala razne procese svojega časa.

Na koncu naj omenimo, da tudi v Italiji priznani avtorji niso zametavali podlistka. Giovanni Verga je svoj zgodnji roman *Sulle lagune* (*Na plitvinah*, 1863) objavil v nadaljevanjih v tedniku *Nuova Europa*, Gabriele d'Annunzio pa *Trionfo della morte* (Zmagoslavje smrti, 1890) v časopisu *La tribuna* in roman *L'innocente* (*Nedolžni*, 1891) v *Corriere di Napoli*.

3. Španija

Kakor v mnogih drugih literaturah je v tridesetih letih tudi v španski slavil zmagovit pohod Walter Scott. Za sprejem njegovih zgodovinskih romanov je bila ugodna ublažitev cenzure leta 1833 po smrti Fernanda VII., ki je od l. 1814 vladal z avtoritarnim režimom. Po tem datumu so se vrnil v Španijo svobodomisleci, ki so poprej odšli v izgnanstvo; ta dejavnik je bil naklonjen novemu pogledu na zgodovino v romanu. Kmalu so se tudi v Španiji našli Scottovi nasledniki, ki so njegov model zgodovinskega romana rodovitno uporabili za svojo lastno produkcijo. Še druga pomembna pobuda je prihajala iz del Victorja Hugoja, predvsem iz romana *Notre-Dame de Paris* (*Notredamska cerkev v Parizu*). Prva predstavnika novega zgodovinskega romana v Španiji sta bila Ramón López Soler z delom *La catedral de Sevilla* (*Seviljska katedrala*, 1834) in Patricio de la Escosura z romanom *Ni rey ni roque. Episodio historico del reinado de Felipe II. año de 1595* (*Ne kralj ne trdnjava na šahovnici. Zgodovinski prizor iz časa vladavine Filipa II. leta 1595*, 1835).³¹

Kakor v drugih deželah se je tudi v Španiji področje literarne distribucije v temeljih spremenilo. V modo je prišla produkcija roma-

³¹ K temu poglavju prim. Ferreras, 1972; Tobar, 1976 in povzeto v Ouimette, v: *Canadian Review of Comparative Literature* 9, 1982, 383–405.

nov v snopičih (*entregas*) in v popularnih serijah, kakor tudi njihovo razpečevanje z raznašalci, z naraščajočo privlačnostjo leposlovja pa so se prav tako okoristili časopisi in časniki. Posamezni predhodniki feljtonskega romana (*novela folletinesca*) se najdejo že v 18. stoletju, tako npr. *Cartas marruecas* (*Maroška pisma*) Joséja Cadalsa y Vázqueza, ki so od februarja do julija 1789 izhajala v listu *Correo de Madrid*. Kakor v Nemčiji in Angliji pa se s takimi zgodnjimi primerki še ni ustvarilo kako sklenjeno izročilo feljtonskega romana. Kaže, da je bil tudi Španiji odločilen francoski zgled, po katerem se je za stalno uveljavila ta oblika objavljjanja. Za prvi roman, ki je izšel v kakem španskem časopisu v 19. stoletju, velja *El Castillo de Monfeliú* (*Grad Monfeliú*) Pabla Piferrerja v *Diario de Avisos* (Madrid, 1840; v knjižni obliki 1837). Kmalu so redno objavljali feljtonske romane tudi *El Heraldo* in *La Iberia* (oba v Madridu), *El Diario de Barcelona* in *El Nacional* (Barcelona), *El Fénix* (Valencia), prav tako *El Saldubense* (Zaragoza).

Poleg izvirnih španskih romanov so prevladovali natisi prevodov iz francoščine. Francoski avtorji feljtonov so bili sprejemani v obsegu, ki je primerljiv z navdušenjem nad Suejem v Nemčiji. Do l. 1846 je bilo objavljenih po dvanajst različnih prevodov *Pariških skrivnosti* in *Večnega Juda*, ki so med drugim izhajali v podlistkih časopisov, kakor so bili *El Heraldo* (Madrid), *El Barcelonés* (Barcelona), *El Fénix* (Valencia), *El Comercio* in *El Omnibus gaditano* (oba v Cádiz).

Obsedenost s feljtonskimi romani je tudi v Španiji izzvala pikro kritiko. Vlada ni dolgo križem rok gledala zmedenega mrgolenja v podlistku: l. 1851 je bil odrejen nadzor nad uvozom tujih romanov s socialistično tendenco – pri tem je bil gotovo v prvi vrsti mišljen Sue; l. 1852 je bila uvedena predhodna cenzura vseh na novo izhajajočih romanov, ukrep, ki je ostal v veljavi do l. 1869. Na sumničavost oblasti ni prav nič vplivalo to, da je širjenje leposlovja tako kakor v drugih deželah zadevalo ob meje nizke bralne zmožnosti.

Ta meja je bila v Španiji načrtana še nekoliko nižje kakor v večini drugih evropskih dežel. Sredi 19. stoletja je znašala stopnja pismenosti komaj 10%, pri mestnem prebivalstvu pa kakih 50%.

Kot primer španskega feljtonskega romanopisca iz štiridesetih let nam lahko služi Wenceslao Ayguals de Izco, "fundador de la novela por entregas" (utemeljitelj romana v nadaljevanjih).³² Od l. 1835 naprej je izdajal antiklerikalni časopis *El Dómine Lucas* in je l. 1843 ustanovil v Madridu svojo lastno založbo *Sociedad literaria*. Ayguals de Izco se je še posebej navduševal nad Suejem, tiskal je njegova zbrana dela in za to izdajo sam prevedel večino romanov, med drugim *Večnega Juda*. Sueja je na vso moč propagiral tudi v svojem časopisu. Poleg tega je v slogu Francozov pisal romane, v katerih je nebojlene žrtve izpostavljajl preganjanju vseh mogočih malopridnežev. Tudi Ayguals de Izco je v svoje romane vpeljal nižje sloje v mestu in je skušal zanje pridobiti zaslombo. Kakor Sue je tudi ta pisatelj v Španiji kmalu zaslovel kot radikalen socialist. Z romanom *Maria, la hija de un jornalero* (*Marija, dninarjeva hči*, 1845–46) se mu je posrečila uspešnica tistih let. Ker je od leta 1845 pa do konca šestdesetih let v Španiji uspeval socialni roman à la *Pariške skrivnosti* in *Večni Jud*, ni čudno, da so kmalu lahko brali tudi *Los Misterios de Madrid* (*Madridske skrivnosti*, 1844–45) Juana Martíneza Villergasa in *Misterios de Barcelona* (*Barcelonske skrivnosti*).

V petdesetih letih je stopil v ospredje Manuel Fernández y Gonzáles. Njegov sloves je temeljil na zgodovinskih romanih, ki so vsebovali ravno pravišnje mero pustolovščin in sentimentalnosti. V šestdesetih letih ga je nasledil Enrique Pérez Escrich. Popularni roman je še naprej polnil podlistke, od sedemdesetih let dalje so se mu pridružili realisti, ki jih je priznavalo tudi literarno zgodovino-pisje. Tako so bila zgodnja dela Benita Péreza Galdósa (izhajala so v *Revista de España*) kakor tudi njegova dva znamenita romana

³² Ferreras, 1972, 125.

Doña Perfecta (1876) in *La desheredada* (Razdedinjena) najprej objavljena v periodičnem tisku. Proti koncu stoletja je sledil Vicente Blasco Ibáñez, ki si je sprva nabiral izkušnje z romani v snopičih. Vendar so tudi njegovi "resni" romani najprej izhajali v časopisu *El Pueblo* (Valencia): *Arroz y tartana* (*Riž in tartana*, 1894–95), *Flor de mayo* (Majski cvet, 1895), *La barraca* (Koča, 1898). Na koncu naj še omenimo, da se je tudi roman *La regenta* (Regentka, 1894) Leopolda Alasa y Ureña (ps. Clarín) širil s časopisnimi podlistki, in to skoraj desetletje po škandalu ob izidu.

4. Rusija

V Rusiji se je v dvajsetih in pospešeno v tridesetih letih 19. stoletja literarna obrt začela profesionalizirati. Časopisi so zdaj prvikrat vpeljali honorarje, proza je v primeri z drugimi zvrstmi postajala pomembnejša. Posledično je nastala cela vrsta popularnih, v časopisih objavljenih romanov, katerih avtorji so danes večidel pozabljeni, npr. *Ivan Vyžigin* (1829) Faddeja Venediktoviča Bulgarina, *Jurij Miloslavski, ili Russkije v 1612 godu* (*Jurij Miloslavski ali Rusi v letu 1612* (1829)) Mihaila Nikolajeviča Zagoskina, *Mullah Nur* (1835–36) Aleksandra Aleksandroviča Bestuževa-Marlinskega. Pri družila se je še živahna prevodna dejavnost: dela Dickensa, Sueja, Dumasa, Sandove, Hugoja, Poeja in drugih so sproti prevajali v ruščino. Najpomembnejši časopisi, ki so omogočali ta razvoj, so bili *Severnaja Pčela* (1825–64), v kateri je objavljaj Bulgarin, *Biblioteka dlja čtenija* (1834–65), *Sovremennik* (1836–66), ki ga je ustanovil Puškin, in pozneje *Russki Vestnik* (1856–1906).

Čeprav se je beroče občinstvo počasi širilo preko plemiških in dvornih krogov, je ostajal domet literature še vedno zelo omejen. Temu primerno nizko je bilo tudi število dnevnikov – l. 1860 so našli samo 16 časnikov. Šele liberalne reforme v šestdesetih letih, ki so v rusko družbo segle s korenitimi spremembami, so ustvarile

podlago za nastanek ruskega feljtonskega romana. Med omenjene reforme spadajo odprava tlačanstva (1861), ki ji je sledilo odseljevanje delovnih moči v mesta, prizadevanje za izobraževanje in opismenjevanje ljudstva kakor tudi nekoliko ublažena cenzura (1865). Kljub vsem ljudskovzgojnim prizadevanjem je bila stopnja pismenosti med prebivalstvom l. 1897 komaj 20%.

Popularno pripovedništvo, ki se je od sedemdesetih let naprej razvijalo na široki osnovi, lahko glede na način razpečevanja razdelimo na tri skupine. Deloma so ga prodajali v kompletnih zveščicah z raznašalci, po prelomu stoletja so ga tudi čedalje pogosteje izdajali v snopičih, ali pa – od okrog l. 1880 naprej – objavljali v podlistkih periodičnih publikacij. Med periodiko so se leposlovju prvi posvečali ilustrirani tedniki, ki so primerljivi z nemškimi družinskimi časopisi. Med temi listi so bili najpomembnejši *Njiva* (1870–1917), *Rodina* (1883–1917) in *Ogonjok* (1899–1918), ki so objavljali novele in poleg tega poročali tudi o raznih novicah in vseh mogočih zanimivostih. Tuje leposlovje je imelo v vseh teh listih pomembno vlogo, vneto so objavljali predvsem uspešne francoske (Ponson du Terrail) in angleške avtorje (A. Conan Doyle). Kajpada so posebno spektakularne uspehe doživljali tudi posnemovalci, tako npr. tisti A. Conana Doylea; *Prigode Sherlocka Holmesa v Rusiji* so izšle l. 1908 v *Ogonjoku*.³³

Proti koncu sedemdesetih let so se pojavili tudi popularni dnevniki, ki so živeli skoraj izključno od poročil o *faits divers* in od leposlovja. *Moskovski listok* po tri kopejke je bil s to ceno prvi predstavnik ruskega bulvarskega tiska. List je izdajal Nikolaj Ivanovič Pastuhov, ki je kot prvi utelešal novi tip reporterja in je med drugim napisal tudi feljtonski roman z naslovom *Razbojnik Čurkin*, ki je izhajal od l. 1882 do 1885 v listu *Moskovski listok*. Kot podlaga

³³ To poglavje se opira na Brooks, 1985; kot dopolnilo glej tudi: Ulman, v: *Le Rocambole*, št. 16, 2001, 91–104.

za prigode historično izpričanega razbojnika Čurkina so Pastuhovu služili policijski akti. Resnični Vaska Čurkin, navaden kriminallec, je dvajset let z roparskimi napadi strahoval svojo domačo provinco Guslica v bližini Moskve, preden so ga l. 1877 naposled ujeli in zaprli. Vsekakor pa je avtor, kakor je bila to že navada v razbojniških zgodbah, svoj model temeljito idealiziral.

Razbojniki so v Rusiji ob koncu stoletja spadali v vsakdanjo resničnost, posebno na obmejnih območjih na jugu države in v Sibiriji, pri tem pa je izraz *razbojnik* označeval tako hudodelce kakor tudi upornike, ki so se spustili v boj z oblastmi. Odpor je bil že od nekdaj obsojen na poraz, to pa je razbojniku zagotavljalo primerno sočutje in spodbujalo k ustvarjanju legend. Uspeh *Razbojnika Čurkina* je bil temu ustrezno velik, Čurkin zato tudi še zdaleč ni ostal edini razbojnik v ruskem feljtonskem romanu.

Po prelomu stoletja so se že tako cenanim in popularnim listom pridružili še tako imenovani kopejkini časopisi, na čelu vseh *Gazeta kopejka* (Sankt Petersburg, 1908–17) in *Russkoje slovo* (1916) z naklado 750.000 izvodov. Tudi kopejkini časopisi so prinašali poročila o kriminalnih primerih in mestnem življenju, mednarodne *faits divers*, leposlovje, večidel kriminalne in pustolovske romane ter druge kratkočasne snovi. Oglasi so zavzemali približno polovico vsebine.

Kot zgled romanov v ceninem časopisju naj služi *Anton Krečet* M. Raskatova, gromozanski roman, ki je izhajal v več razdelkih, skupno v več kakor 800 podlistkih l. 1909–16 v listu *Gazeta kopejka*. Ta roman priča o nezmanjšani fascinaciji, ki so jo izžarevali razbojniški liki. Krečet je vsekakor daleč bolj kultiviran kakor njegov poklicni kolega Čurkin. Je eden izmed gentlemanskih vlomilcev, priljubljenih v feljtonskem romanu, primerljiv plemenitima razbojnikoma Jacku Sheppardu in Graslu. Ker so mnogi prostaški banditi izrabljali njegovo ime za svoja zla dejanja, se mora Krečet bojevati

tudi proti temu. Zaljubi se v hčer nekega posestnika in brani njegovo imetje pred napadi zlikovcev. Ta ljubezen povzroča zaplete, na *happy end*, ki si ga želi bralec, je treba še dolgo čakati. Krečetova stalna nadloga so policijski uradniki in ovaduhi, ki ga preganjajo. Krečet občasno tudi sam zasleduje hudodelce in varuje njihove nedolžne žrtve. Pravzaprav je Krečet razbojnik proti svoji volji, njegovi prestopki so se zgodili v preteklosti, zdaj pa hrepeni po mirnem in preprostem življenju ob strani svoje ljubljene. Nagib za njegove eskapade ni pohlep po denarju, temveč obramba osebne svobode. Na begu pred zatiranjem prepotuje Zahodno Evropo, se vrne v Rusijo, se kot prostovoljec udeleži rusko-japonske vojne l. 1904–1905, se izkaže in postane narodni junak. Po tej preizkušnji lahko končno zaživi, kakor si je želel, kot podeželski plemič ob strani svoje ljubljene in v krogu svojih zvestih tovarišev.

5. Sklepna opomba

V vseh obravnavanih literaturah oziroma deželah lahko zapažamo, da je nastanek političnih dnevnikov – in z njimi feljtonskega romana – tesno povezan z liberalizacijo družbe. Pred tem so še posebno zaznavne reforme tiskovnega prava in obdavčitve, popuščanje cenzure in drugi podobni ukrepi. Feljtonski roman je ob svojih začetkih tesno povezan z liberalnimi gibanji. V romanih se to kaže v zabavnem in napetem načinu, s katerim se zavzemajo za družbene reforme, v tem, kako se ukvarjajo z vprašanji posameznikove svobode ali s socialnimi vprašanji, oziroma iščejo utemeljitve za narodno enotnost ter identiteto. Vsepovsod navzoči so francoski zgledi, vsem na čelu vzorec Eugène Sueja, ki je poskrbel za neke vrste usklajenost feljtonskega romana v raznih deželah oz. literaturah.

Družbene spremembe v 19. stoletju so odprle nov individualni prostor svobode in povzročile izgubo orientacije ter vedenjsko negotovost pri precejšnjem delu prebivalstva. Fascinacija, ki jo izža-

revajo razne vrste prestopništva, in to ne le v priljubljenih razbojniških zgodbah, priča o tem, da se je feljtonski roman odzival na to vedenjsko negotovost, bodisi da je pred odklonskim – npr. kriminalnim – vedenjem svaril in potrjeval ustaljene vrednote, bodisi da se je zavzemal za spremembe in reforme, ki naj bi ublažile socialno stisko. Politično časopisje 19. stoletja in z njim feljtonski roman se gibljeta v polju napetosti med pospeševanjem liberalizacije in klicem k vrnitvi v obstoječe razmere.

Prevedla: KATARINA BOGATAJ GRADIŠNIK

Bibliografija

ALTICK, R. D. (1957): *The English Common Reader. A social History of the Mass Reading Public, 1800-1900*. Chicago, London: Chicago University Press.

BIANCHINI, A. (1969): *Il romanzo d'appendice*. Torino: Edizioni RAI Radiotelevisione Italiana.

BROOKS, J. (1985): *When Russia Learned to Read. Literacy and Popular Literature, 1861-1917*. Princeton: University Press.

BUTWIN, J. (1977): *Hard Times: The News and the Novel*, v: *Nineteenth-Century Fiction* 32.

CESERANI, R., SALIBRA, E. (1982): *Popular Literature in Nineteenth-Century Italy: Letteratura amena*, v: *Canadian Review of Comparative Literature* 9.

DARWIN, Ch. (1958): *The Autobiography of Charles Darwin 1809-1882*. With original omissions restored. Edited with Appendix and Notes by his grand-daughter Barlow, N. London: Collins.

DICKENS, C. (1966): *Hard Times. An Authoritative Text, Backgrounds, Sources, and Contemporary Reactions, Criticism*. New York, London: Norton.

- FERRERAS, J. I. (1972): *La novela por entregas 1840-1900 (Concentración obrera y economía editorial)*. Madrid: Taurus.
- JAMES, L. (1974): *Fiction for the Working Man 1830-50*. Harmondsworth: Penguin.
- LAW, G. (2000): *Serializing Fiction in the Victorian Press*. Houndsmills, Basingstoke: Palgrave.
- MAYO, R. D. (1962): *The English Novel in the Magazines. With a Catalogue of 1375 Magazine Novels and Novelettes*. Evanston: Northwestern University Press.
- MILL, J. S. (1924): *Autobiography of John Stuart Mill*. Published from the Original Manuscript in the Columbia University Library with a Preface by Coss, J. J. New York: Columbia University Press.
- PALMER CHEVASCO, B. (2003): *Mysterymania. The Reception of Eugène Sue in Britain 1838-1860*. Oxford, Bern, Bruxelles, Frankfurt/M., New York, Wien: P. Lang.
- PICKUP, I. (2008): "La diffusion des oeuvres d'Eugène Sue en Angleterre", *Le Rocambole* No. 42. Printemps.
- POLLARD, G. (1942): "Novels in Newspapers: Some Unpublished Letters of Captain Mayne Reid", *Review of English Studies* 18.
- POLLARD, G. (1967): "Serial Fiction", v: Carter, J., ur., *New Paths in Book Collecting*. Freeport, N. Y.
- TOBAR, L. R. (1982): *La novela española del siglo XIX. Madrid: Fundación Juan March y Editorial Ariel 1976, und zusammenfassend Victor Oumette: 'Monstrous Fecundity': The Popular Novel in Nineteenth-Century Spain*, v: *Canadian Review of Comparative Literature* 9.
- VANN, J. D. (1985): *Victorian Novels in Serial*. New York: The Modern Language Association of America.